

Muhammed El-Fazıl El-Başravi'nin¹ *Tarih'ul-Lugati't* *Türkiyye fî Tunis* Adlı Kitabının Tanıtımı

Dr. İsmail DÖNMEZ

Tunus Zeytune Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-0771-1724,
smlmtl2001@gmail.com

Yazar Adı: Muhammed El-Fazıl El-Başravi.

Eserin Tam Adı: Tarih'ul-Lugati't Türkiyye fî Tunis (Tunus'ta Türk Dili Tarihi).

Basım Yeri ve Yılı: Tunus, 2018.

Yayınevi: Menşûrâtu Müesseseti't-Temîmî li'l-Bahsi'l-İlmî ve'l-Malumât.

Eserin Dili: Arapça.

Sayfa Sayısı: 751 sayfa.

Introduction to the Book "Tarih'ul-Lugati't Türkiyye fî Tunis" by Muhammed El-Fazıl El-Başravi

Author Name: Muhammed El-Fazıl El-Başravi.

Full Title of the Work: Tarih'ul-Lugati't Türkiyye fî Tunis (History of the Turkish Language in Tunisia).

Publication Place and Year: Tunus, 2018.

Publisher: Menşûrâtu Müesseseti't-Temîmî li'l-Bahsi'l-İlmî ve'l-Malumât.

Language of the Work: Arabic.

Number of Pages: 751 pages.

Kitap Tanıtımı

Konu: Türk Dili

Makaleye Atf Bilgisi

Dönmez, İ. (2026),
**Muhammed El-Fazıl El-Başravi'nin *Tarih'ul-Lugati't*
Türkiyye fî Tunis Adlı
Kitabının Tanıtımı.**

*International Journal of Social
Science (IJSS Journal),*

(e-ISSN:2548-0685) Vol:10,
Issue:43; s. 132-138.

DOI: 10.52096/usbd.10.43.09

Gönderim: 23.02.2026

Kabul: 29.03.2026

 [ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ](http://www.sobider.net)
[ULUSLARARASI HAKEMLİ
DERGİ](http://www.sobider.net)

editorusbd@gmail.com

¹ Institut Supérieur des Langues de Tunis, Université de Carthage

Muhammed El-Fazıl El-Başravi, Tunus ile Türkiye arasındaki tarihsel ve dilsel bağları inceleyen bu hacimli eseriyle, Tunus'ta Türk dili üzerine yapılan az sayıdaki akademik çalışmadan birine imza atmıştır. Eserinde Osmanlı döneminden günümüze kadar uzanan süreçte Türkçenin Tunus Arapçası üzerindeki etkilerini, edebi metinlerdeki izlerini ve toplumsal hayattaki yerini dilbilimsel bir yaklaşımla ele almaktadır. Özellikle Tunus Arapçasına geçen Türkçe kelimeler ve lakaplar üzerine yaptığı tasnifler, bölgedeki Türk dili varlığını belgelemek açısından büyük bir emek ürünü olarak kabul edilmektedir.

Yedinci yüzyılın ortalarından itibaren İslam toprağı hüviyetine bürünen Tunus; Afrika'nın kuzeyi ve iç bölgeleriyle, İspanya'da İslam kültür ve medeniyetinin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Önemli bilim ve kültür merkezi olmayı her çağda sürdüren Tunus, 16. yy. da Türklerle ve Türkçe ile tanışmış; 1881 yılına kadar birliktelik devam etmiştir. Bu zaman zarfında Osmanlı Devleti Tunus'a birçok alanda hizmetler götürmüş, böylelikle günümüzde dahi varlığını gösteren izler bırakmıştır. 1881 yılında yolumuzun ayrıldığı Tunus'la ilgili olarak alanın uzmanlarınca tarihî birliktelik, mimari ve kültürel miras üzerine dar kapsamlı çalışmalar yapılmasına rağmen Türk dili üzerine çalışmalar yok denecek kadar az olmuştur. Bu yazıda, az sayıdaki çalışmalardan biri olan *Tarih'ul-Lugati't Türkiyye fi Tunis (Tunus'ta Türk Dili Tarihi)* adlı eserin tanıtımına yer verilecektir.

Eser, *Birinci Dizi: Osmanlı Dönemi Arap Vilayetleri* külliyyatının (El-silsiletu'l-ûla: El-vilayâtu'l-Arabiyye Esnâi'l-Ahdi'l-Osmâni:Rakam 63) bir halkası olarak 2018'de Muhammed El-Fazıl El-Başravi tarafından Tunus'ta yazılmıştır. Menşûrâtu Müesseseti't-Temîmî li'l-Bahsi'l-İlmî ve'l-Malumât *Yayınevinde* Arapça olarak telif edilen eser, 751 sayfadır.

Yazar *Mukaddime* bölümünde dillerin birbirine karışması ve etkileşimi ile ilgili genel bilgiler aktarır. Yazara göre dilsel karışım ikiye ayrılır:

1. Harici karışım – Farklı dilleri konuşan bireyler ve toplumlar arasında gerçekleşir.
2. Dahili karışım – Tek bir dilin kendi içinde veya lehçeleri arasında ortaya çıkar.

Genel anlamda karışım, iki dil sistemi arasındaki ilişkidir. Bu diller ister yakın ister uzak akraba olsun, karışım gerçekleştiğinde eşit düzeyde olmaz, mevcut dil ile yeni dil arasında bir etkileşim söz konusudur. Bir dilin başka bir dil ile karışması, mevcut dilin tamamen ortadan kalkması anlamına gelmez; bu, daha çok çeşitli çözüm yollarının ve dilsel uyum biçimlerinin ortaya çıkmasıdır. Tunus'ta Arapça ile Türkçe arasındaki dilsel karışım, sözlü ve yazılı biçimlerde, tarih boyunca çeşitli temaslar aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Mukaddime bölümünden sonra *Kısaltmalar ve İşaretler* bölümü yer almaktadır. Yazar, *Medhalu Âmda (Genel Giriş), Tunus'ta Türkçe-Arapça İlişkisinin Tarihi ve Kuramsal Çerçevesi* olarak adlandırdığı bölümü üç alt başlıkta irdelemiştir.

1. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Tunuslular ve Türklerin Tarihi İlişkileri
2. Türkleştirme Meselesi
3. Dillerin İnanç Esaslı Sınıflandırılması ve "İslami Diller" Kavramı.

Medhalu Âmdan sonra kitabın ana kısımlarına geçilmiştir. Kitap, dört ana kısımdan oluşmaktadır. Her kısım fasıllara bölünmüştür. **Birinci kısım** *Tunus'ta Türk Dilinin Kullanımı ve Tarihsel Süreç İçindeki Gelişimi* başlığını taşımaktadır. Bu kısım, 13 fasıldır. Bu 13 fasıl şu şekilde sıralanmıştır:

- Tunus'un Fethinden Önce ve Sonra Tunus'ta Türk varlığı,
- Fetihden Bugüne Türkçenin Geçirdiği Evreler,
- Türkçe Şiirler ve Şarkılar
- Türkçenin Hanefi Camilerinde Alimler Arasında ve İbadetlerde Kullanımı
- Asker Eğitiminde Türkçe
- Tunus'ta Türkçe Kitabeler
- İçişleri ve Dışişleri Bakanlığındaki Türkçe Vesikalar
- Resmî Merasimlerde Beyler İçin Türkçe Dua
- Türkçenin Tercümedeki Yeri
- Tunus'ta Türkçe Kitap
- Tunus'ta Türkçe Öğretimi ve Düünden Bugüne Öğretim Kaynakları
- Türkçeden Çeşitli Yollarla Geçen Kelimeler
- Tunus Arapçasında Telmi'

Her fasıl alt başlıklara ayrılarak detaylı bir şekilde işlenmiştir. **İkinci kısım**, *Tunus Halk Dilinde ve Yazılı Metinlerinde Türkçeden Yapılan Alıntılar* kısmıdır ve beş fasıldır. Fasıllar şunlardır:

- Yazılı Kaynaklarda, Fasih Arapça ve Konuşma Dilinde Yer Alan Türkçe Unsurlar
- Türkçe ve Arapça Arasında Ortak Lafız Probleminin Kuramsal Kaynakları
- Osmanlı Dönemi'nde Ortaya Çıkan Dil Yapısı
- Anlam Değişmesi
- Alıntı Kelimeler

Bu kısım Tunus Arapçası için “alıntı”, Türkçe için “verinti” sözlüğü olarak değerlendirilebilir. Tunus'ta Türkçe söz varlığı üzerine yapılacak çalışmalar için yol gösterici niteliktedir.

Üçüncü kısım *Türkçe Kökenli Sözcüklerinin Tasnifli Sözlüğü*'dür ve 4 fasıldır. Bu fasıllar şunlardır:

- Türkçe Kelimeler
- Türkçe Aracılığı ile Başka Dillerden Geçen Kelimeler
- Fransızca, İtalyanca ve İspanyolca Aracılığı ile Geçen Kelimeler
- Karışık Sözcükler

Bu kısım Tunus'ta Türkçe söz varlığı çalışması yapacak olanlar için önem arz etmektedir. *Türkçe Aracılığı ile Başka Dillerden Geçen Kelimeler* faslında Moğolca, Arapça, Farsça, Slavca, Macarca, Ermenice, Yunanca, Latince olup Türkçede kullanılan ve Tunus Arapçasına geçmiş kelimeler alfabetik (elif-ba) olarak sıralanmıştır.

Dördüncü kısım, isimlere ayrılmıştır, 3 fasıldan oluşmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

- Tunus Çevresinde Türkçe İsimlerin Şekillenmesi
- Kişi İsimleri
- Lakaplar

Kadın, erkek isimleri, meslek isimleri, lakaplar; oğlu kelimesiyle kurulmuş isimler; +II, +CI, ekleriyle oluşturulmuş lakaplar ve meslek adları vb. nin yer aldığı bu kısım da büyük bir emeğin ürünü olarak okura sunulmuştur.

Buraya kadar içeriği hakkında genel bilgi aktarılan eserin birinci kısmın üçüncü faslında (Türkçe Şiirler ve Şarkılar) yer alan biri “koçaklama” diğeri “semai” türünde iki şiire ayrı bir paragraf açmak istiyoruz. Eserin daha iyi tanınması için bu iki şiirin araştırmacıların istifadesine sunulmasının uygun olacağı düşüncesindeyiz. Şiirlerle ilgili El-Başravi, bunları Paris'ten elde

ettiğini belirtiyor ve şiiirlerin fotoğraflarına kitabında yer vermiştir. Alıntı yapılan eserin adı zikredilmezken şiiirlerin 55, 56 ve 57. varaktan alındığı dipnotlarda belirtilmektedir. Şiiirlerin Osmanlı Türkçesine aktarımında bir takım yazım hataları dikkat çekiyor. Ancak bu durumu yazımızın konusu olmadığı için başka bir çalışmada kullanılabilir düşüncesiyle şimdilik kayıt altına almakla yetiniyoruz. Yazar, Osmanlı Türkçesi ile verilen şiiirlerin Arapça tercümelerini de hemen peşinden eklemiştir. İlk şiiir -koçaklama- 17. yüzyılın başlarında Yusuf Dayı döneminde yaşamış “Derviş” mahlaslı asker bir şaire ait. 11’li hece ölçüsüyle, 5 dörtlük olarak yazıldığı belirtilen şiiirin 3 dörtlüğüne kitapta yer verilmiştir:

KOÇAKLAMA

Aç aslanlarız Tunus şehrinin
Baharda çıkarız şikar kaskına
Yarar kullarız Osman oğlunun
Düşmanına düşman, dostuz dostuna.

Şikarın gözleyen aç kurt yorulmaz
Seyfimizden akan kanlar durulmaz
Cenk yüzünde kedifinden ayrılmaz
Karşı durur cevap verir hasmına

Derviş eydür evvel yaz bahar vaktidir
Bülbülün şen olduğu gülün bahtıdır
Şehrimizin misli Mısır tahtıdır
Yusuf derler ulumuzun ismine

Kitapta koşma başlığı ile verilen ancak şekil özelliklerinden ve içeriğinden dolayı “semai” olarak aktaracağımız ikinci şiiir, Oğuz Ali adında bir şaire ait. Şiiir, Turgut Reis’in Malta Kuşatması’nda şehit düşmesini konu edinmektedir. 8’li hece ölçüsüyle, 5 dörtlük olarak yazıldığı belirtilen şiiirin bütün dörtlüklerine kitapta yer verilmiş:

SEMAİ

Turgut Paşa eydür beyler
Tiz şimdi ölüm demiş
Nice edelim emir Hakk'ın
Er geç budur yolum demiş

Gelsin kullarımın hası
Giysin siyah etsin yası
Cerbe ile Trablusu
Viran oldu şârım demiş

Mevlam sılaya gurbete
Düşürdü bizi firkate
Malta ile Okolon'da
Eremdi ölüm demiş

Kesildi Akdeniz'in
Viran oldu Mağrip oy
Sicilya'ya Napoli var
Şimden gerü uğun demiş
Oğuz Ali durmaz çağlar
Alem yasın tutmuş ağlar
Han Süleyman eydür beyler
Büküldü ye belim demiş.

İçeriğinden hareketle şiirin 16. yy.ın ikinci yarısında yazıldığını söylemek mümkün olacaktır. Zira bilindiği üzere, 1560 yılında Cerbe Deniz Savaşı'nda Osmanlı donanması komutanı Turgut Reis, Haçlı donanmasını büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Cerbe'de hezimete uğrayan Kutsal İttifak, Osmanlının Akdeniz'deki hakimiyetini engellemek için hazırlık yapmış; 1565'te Malta'daki Elmo Kalesi'ni Osmanlıya karşı savunarak amacına ulaşmıştır. Turgut Reis'in bu kuşatmada şehit düşmesi üzerine Malta, Osmanlı donanması tarafından alınamamış; Akdeniz'e hakimiyet gecikmiştir.

Eserin kaynakça ve materyal kullanımını oldukça geniştir; El-Başravi, Tunus İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarındaki resmî vesikaların yanı sıra Tunus'taki Türkçe kitabelerden ve tarihî resmî merasim kayıtlarından yararlanmıştır. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda yaşamış asker şairlere ait Türkçe şiirlerin Paris'teki yazmalardan elde edilen fotoğraflarına yer verilmesi, eserin orijinal belgeye dayanan derinliğini göstermektedir. Ayrıca yazar; Moğolca, Farsça, Yunanca ve Latince gibi dillerden gelip Türkçe aracılığıyla Tunus Arapçasına geçen kelimeleri alfabetik bir sistemle tasnif ederek zengin bir "verinti" sözlüğü oluşturmuştur. Sonuç olarak bu çalışma, Tunus'taki mimari ve tarihî mirasa kıyasla oldukça az çalışılmış olan Türk dili alanında, hem tarihî hem de dilbilimsel verileri birleştiren vazgeçilmez bir başvuru kaynağı niteliği taşımaktadır.

Sonuç itibarıyla tanıtım yazısına konu olan *Tarih'ul-Lugati't Türkiyye fi Tunis* alanyazına katkı sunan ve alanda çalışma yapacaklara başucu kitabı olacak önemli bir eserdir. Ayrıca Tunus'ta Türkçe söz varlığı üzerine yapılacak çalışmalar değerli bir referanstır. Günümüzde onlarca Tunus lisesinde, 4 ayrı Tunus üniversitesinde binlerce öğrencinin Türkçe öğreniyor olması Tunus'ta Türkçenin mazisine ışık tutan bu eserle daha da anlamlı hâle gelmektedir.